

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA VOYAGA YETMAGANLAR VIKTIMIZATSISIYASI BILAN BOG'LIQ MASALALAR. XALQARO TAJRIBA VA NAZARIYALAR

Saloxiddinov Shohrux

O'zbekiston Respublikasi Huquqni Muhofaza qilish akademiyasi
Prokurorlik faoliyati yo'nalishi 2-kurs talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18387928>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-yanvar 2026 yil
Ma'qullandi: 24-yanvar 2026 yil
Nashr qilindi: 27-yanvar 2026 yil

KEYWORDS

viktimizatsiya, voyaga
yetmaganlar, bolalar
zo'ravonligi, jinsiy tajovuz,
onlayn shantaj (sextortion),
poly-victimization, rivojlanish
viktimologiyasi, Finkelhor
nazariyasi, ekologik model,
routine activity theory, bolalar
himoyasi, Jinoyat kodeksi, PF-
256 farmoni

ABSTRACT

Maqola O'zbekiston Respublikasida voyaga yetmagan shaxslar (18 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlar) ning zo'ravonlikning turli shakllarida – jismoniy, psixologik, jinsiy, iqtisodiy, e'tiborsizlik va kiberzo'ravonlikda qurbon bo'lish jarayonini – viktimizatsiyani keng ko'lamda o'rganadi. Ilmiy nazariy asoslar (David Finkelhorning rivojlanish viktimologiyasi va poly-victimization konsepsiyasi, Urie Bronfenbrennerning ekologik tizim modeli, Lawrence Cohen va Marcus Felsonning routine activity nazariyasi)[1] asosida tahlil qilinib, O'zbekistondagi statistik ma'lumotlar, qonuniy mexanizmlar (Jinoyat kodeksining tegishli moddolari)[2], 2025 yil dekabr oyida Prezident tomonidan tasdiqlangan PF-256-son farmon bilan qabul qilingan 2026–2030 yillarga mo'ljallangan Bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi farmonning mazmuni va amaliy ahamiyati ko'rib chiqiladi[3]. Maqola viktimizatsiyani oldini olish choralari, jabrlangan bolalarga psixologik, ijtimoiy va huquqiy yordam berish mexanizmlari, jamiyatdagi madaniy o'zgarishlar va institutsional takomillashtirish yo'llarini taklif etadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, poly-victimization va ekologik omillar O'zbekistonda bolalar xavfini oshiruvchi asosiy faktorlar bo'lib, yangi strategiya bu muammoni hal etishda muhim qadamdir. Maqola huquqshunoslar, psixologlar, pedagoglar va ijtimoiy xizmat xodimlari uchun foydali bo'lishi mumkin.

Viktimizatsiya (lotincha: victima) “jabrlanuvchi”, “qurbon”. Shaxs yoki shaxslar guruhini jinoiy hujum qurboniga aylantirish jarayoni yoki yakuniy natijasidir.^[4] Voyaga yetmaganlar (bolalar va o'smirlar) bu jarayonga ayniqsa moyil bo'ladi, chunki ularning jismoniy zaifligi, psixologik rivojlanishi, tajribasizligi va kattalarga qaramligi xavf omillarini keskin oshiradi. Ilmiy adabiyotda viktimizatsiya ko'p qirrali hodisa sifatida o'rganiladi: u nafaqat individual zarar yetkazadi, balki uzoq muddatli psixologik travmalar (post-travmatik stress buzilishi –

PTSD, depressiya, o'z joniga qasd qilish xavfi), rivojlanish kechikishlari, ijtimoiy moslashuv muammolari va jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy yuklarga olib keladi.

David Finkelhorning developmental victimology (rivojlanish viktimologiyasi) nazariyasi^[5] bolalarning yosh bosqichlariga qarab viktimizatsiya turlarining o'zgarishini va poly-victimization (bir vaqtning o'zida bir nechta zo'rvonlik turiga duch kelish) konsepsiyasini ta'kidlaydi. Finkelhor tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, poly-victimization travma belgilari bilan eng kuchli bog'liq bo'lib, boshqa omillarni hisobga olganda individual zo'rvonlikning ta'siri sezilarli darajada kamayadi yoki yo'qoladi. Bu nazariya rivojlanayotgan mamlakatlarda, shu jumladan O'zbekistonda oilaviy zo'rvonlik va onlayn tahdidlarning birgalikda ta'sirini tushuntirishda muhim. Urie Bronfenbrennerning ekologik tizim modeli^[6] viktimizatsiyani bir nechta darajada ko'rib chiqadi: mikrosistema (oilalar, maktab), mezosistema (oilalar va maktab o'rtasidagi aloqalar), ekzosistema (ota-ona ish joyi, ijtimoiy xizmatlar) va makrosistema (madaniy normalar, qonunlar va ijtimoiy siyosat). O'zbekistonda makrosistema (gender stereotiplari, oilaviy qadriyatlar va bolalarga nisbatan tarbiya usullari) va mikrosistema (ota-ona tarbiyasi) omillari muhim rol o'ynaydi. Lawrence Cohen va Marcus Felsonning routine activity theory (kundalik faoliyat nazariyasi) viktimizatsiyani uch omil bilan izohlaydi^[7]: motivatsiyalangan jinoyatchi, mos ob'ekt (himoyasiz bola) va himoyachining yo'qligi. Onlayn muhitda himoyachining yo'qligi (ota-ona nazorati kamligi) bu nazariyani tasdiqlaydi.

O'zbekistonda viktimizatsiya dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'ylab har yili 1 milliarddan ortiq bola jismoniy, hissiy yoki jinsiy zo'rvonlikka duch keladi^[8], O'zbekistonda esa oilaviy zo'rvonlik va tengdoshlar bullingi keng tarqalgan. 2025 yil ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, jinsiy zo'rvonlik va onlayn shantaj holatlari ko'paygan, ammo ko'pchilik jabrlanganlar xabar bermaydi (uyat, qo'rquv va oilaviy bosim sababli). 2025 yil dekabr oyida Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan imzolangan PF-256-son farmon bilan 2026–2030 yillarga mo'ljallangan Bolalarni zo'rvonlikning barcha shakllaridan himoya qilish strategiyasi tasdiqlandi. Bu strategiya zo'rvonlikni oldini olish, jabrlangan bolalarga yordam va nol toleransiya tamoyilini joriy etishga qaratilgan.

Asosiy qism

Viktimizatsiya turlari va O'zbekistondagi holat

O'zbekistonda voyaga yetmaganlar viktimizatsiyasi quyidagi asosiy shakllarda namoyon bo'ladi: Oilaviy zo'rvonlik: jismoniy kaltaklash, psixologik bosim, e'tiborsizlik va beparvolik. O'zbekiston Milliy axborot agentligi ma'lumotiga ko'ra UNICEF tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, 1–14 yoshdagi bolalarning katta qismi zo'rvon tarbiya usullariga duch keladi^[9]. Jinsiy zo'rvonlik va tajovuz: nomusga tegish (JK 118-modda), jinsiy aloqaga majburlash (121-modda), voyaga yetmaganlarga nisbatan uyatsiz-buzuq harakatlar (129-modda).^[10] Tengdoshlar orasidagi zo'rvonlik (bulling): maktablarda haqorat, izolyatsiya va jismoniy tajovuz. Bu psixologik zarar keltirib, depressiya va o'quv muvaffaqiyatsizligiga olib keladi. Onlayn va kiberzo'rvonlik: shaxsiy suratlar bilan shantaj (sextortion), kibertahdidlar va onlayn bulling. Internetdan foydalanishning oshishi bilan bu holatlar keskin ko'paygan. Iqtisodiy va ekspluatatsiya zo'rvonligi: majburiy mehnat yoki savdo qurbonligi. 2025 Trafficking in Persons hisobotida^[11] O'zbekiston Tier 2 da qolgan, ammo choralar kuchaygan. Poly-victimization O'zbekistonda keng tarqalgan: oilaviy zo'rvonlik ko'pincha onlayn shantaj yoki tengdoshlar bullingiga olib keladi, bu Finkelhor nazariyasiga mos keladi.

Ilmiy nazariyalar asosida tahlil

Finkelhorning rivojlanish viktimologiyasi bo'yicha, O'zbekistonda bolalar poly-victimization ga duch keladi – bir zo'rvonlik turi ikkinchisiga olib kelishi mumkin. Ekologik modelda oilaviy va madaniy daraja (bolalarga nisbatan stereotiplar, gender tengsizligi) muhim rol o'ynaydi. Routine activity theory esa onlayn muhitdagi himoyachining yo'qligini ta'kidlaydi – ota-ona nazorati kamligi va internetdagi motivatsiyalangan jinoyatchilar mavjudligi xavfni oshiradi.

Qonunchilik bazasi va yangi strategiya

Jinoyat kodeksining 118, 121, 129-moddalari zo'rvonlik uchun qattiq jazo belgilaydi. PF-256 farmoni bilan tasdiqlangan 2026–2030 strategiyasi quyidagilarni o'z ichiga oladi: Zo'rvonlikdan jabrlangan bolalar va ularning oilalari uchun ijtimoiy xizmatlarni tashkil etish;

- *Professional tutingan oila xizmatini joriy etish*
- *Zo'rvonlik xavfi ostidagi bolalarni barvaqt aniqlash va himoya qilish;*
- *"Mehrlil oila" psixologik yordam xizmati;*
- *Zo'rvonlik holatlarini video qayd etish majburiyati;*
- *Zo'rvonlik haqida xabar bermagan xodimlar uchun ma'muriy javobgarlik;*
- *2026 yildan jabrlangan bolalarga bepul yuridik va psixologik yordam;*

Strategiya jinoyat, jinoyat-protsessual va ma'muriy qonunchilikka kompleks o'zgartirishlar kiritishni nazarda tutadi.

Oldini olish va yordam mexanizmlari

- *Bolalarga "yo'q" deyish huquqini o'rgatish va shaxsiy chegaralarni hurmat qilish;*
- *Ota-onalarga psixologik treninglar va tarbiya usullari bo'yicha maslahatlar;*
- *Maktablarda bullingga qarshi dasturlar va psixologik xizmatlar;*
- *Onlayn xavfsizlik bo'yicha ta'lim va ota-ona nazorati vositalari;*
- *Jabrlanganlar uchun maxfiy yordam liniyalari (102, maxsus markazlar va UNICEF hamkorligidagi loyihalar).*

Mavjud muammolar va takliflar

Muammolar: jabrlanganlarning xabar bermay qolishi, madaniy stigma (uyat tuyg'usi), resurslar yetishmasligi va monitoringning zaifligi. Takliflar: strategiyani to'liq amalga oshirish, muntazam monitoring va statistika yig'ish, xalqaro tajriba (UNICEF, WHO)^[12] almashish, jamoatchilikni jalb qilish va madaniy o'zgarishlarni rag'batlantirish.

Xulosa

Voyaga yetmaganlar viktimizatsiyasi – bola aybi emas, balki jamiyat, oila va davlat mas'uliyatidir. Ilmiy nazariyalar muammoni ko'p qirrali tushuntirsa, O'zbekistonning yangi strategiyasi (PF-256) va qonunchilik bazasi real himoyani ta'minlaydi. Jabrlangan bolalar uyalmay gapirishi kerak – ota-ona, o'qituvchi yoki 102 raqamiga murojaat qilish orqali yordam topiladi. Strategiyani samarali amalga oshirish kelajak avlodni haqiqiy himoya qiladi va jamiyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Finkelhor, D. (2007). *Developmental Victimology: The Comprehensive Study of Childhood Victimization*. In D. Finkelhor, *Childhood Victimization: Violence, Crime, and Abuse in the Lives of Young People*. Oxford University Press. (https://www.researchgate.net/publication/284824003_Developmental_victimology_The_comprehensive_study_of_childhood_victimization).

- 20'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (2025 yilgi tahrir). LEX.UZ rasmiy portali. <https://lex.uz/docs/-20596> (118, 121, 129-moddalar)
- 30'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-256-son Farmoni (2025 yil dekabr). "2026–2030 yillarda bolalarni zo'rvonlikning barcha shakllaridan himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" (<https://lex.uz/uz/docs/-7938806>).
- 4.Yuridik atamalar lug'ati va ularning tarixi kitobi ([https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/1788/8893/642e62b4ce52e__Yuridik%20atamalar%20lug%E2%80%98ati%20va%20ularning%20tarixi\(2\).pdf](https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/1788/8893/642e62b4ce52e__Yuridik%20atamalar%20lug%E2%80%98ati%20va%20ularning%20tarixi(2).pdf))
5. Finkelhor, D. (2007). Developmental Victimology: The Comprehensive Study of Childhood Victimization.
- 6.Urie Bronfenbrennerning ekologik tizim modeli https://khoerulanwarbk.wordpress.com/wcontent/uploads/2015/08/urie-bronfenbrenner_the_ecology_of_human_developbokos-z1.pdf
7. Lawrence Cohen va Marcus Felsonning routine activity theory (kundalik faoliyat nazariyasi) https://en.wikipedia.org/wiki/Routine_activity_theory
- 8.UNICEF ma'lumoti <https://www.unicef.org/uzbekistan/uz/press-releases/unicef-ozbekiston-senati-tomonidan-bolalarga-nisbatan-zoravonlikning-barcha>
- 9 O'zbekiston Milliy axborot agentligi rasmiy sayti <https://uza.uz/>
- 10 O'zbekiston respublikasi Jinoyat kodeksi <https://lex.uz/mact/-111453>
- 11U.S. Department of State. (2025). 2025 Trafficking in Persons Report: <https://www.state.gov/reports/2025-trafficking-in-persons-report/uzbekistan/>
- 12UNICEF. (2024). Situation Analysis of Children and Adolescents in Uzbekistan. <https://www.unicef.org/uzbekistan/en/media/6731/file/SitAnen.pdf.pdfz>

INNOVATIVE
ACADEMY